Pietro Pomponazzi

o duši

v osmé přednášce

k první knize

Aristotelova spisu

O částech živočichů

PIETRO POMPONAZZI ON THE SOUL
IN THE EIGHTH LECTURE TO THE FIRST BOOK
OF ARISTOTLE'S *DE PARTIBUS ANIMALIUM*

TOMÁŠ NEJESCHLEBA

Katedra filosofie

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Křížkovského 12

771 81 Olomouc

tomas.nejeschleba@upol.cz

PAVEL TRÍŠKA

Ústav řeckých a latinských studií

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Celetná 20

110 00 Praha 1

ABSTRAKT

Pietro Pomponazzi's *Exposition* of Aristotle's *De partibus animalium* from 1521 is the first Renaissance commentary to this zoological writings. In the eighth lecture to the first book, which is presented here in the Czech translation, Pomponazzi deals with the issue of the subject of natural philosophy. According to him, the subject is also the intellectual soul although this position is in discord with Aristotle's words in this particular book and Pomponazzi criticises Aristotle's both conclusions and argument. In addition, Pomponazzi touches also the topic of the immortality of the soul here as being connected with the issue. His lecture shows that Pomponazzi still highlights the philosophical exposition of the topic of the immortality resulting in its denying. He also holds a strict distinction between truths of faith, that he professes, and philosophy.*

* Tato studie je výsledkem badatelské činnosti podporované Grantovou agenturou České republiky v rámci grantu GA ČR 14-37038G „Mezi renesancí a barokem: Filosofie a vědění v českých zemích a jejich širší evropský kontext“.

V roce 1521 se slavný renesanční aristotelik Pietro Pomponazzi (1462–1525) rozhodl na svých přednáškách na univerzitě v Boloni komentovat Aristotelův text *O částech živočichů*.¹ V souladu se svým ambiciózním plánem okomentovat všechny Aristotelovy přírodní filosofické spisy se tak obrátil k dílu, které co do obliby patřilo spíše na periferii celého aristotelského korpusu, i když nebylo zcela neznámé. Z řečtiny do latiny převedl Aristotelův spis Theódoros Gaza, byzantský učenec působící v Itálii, již ve třetí čtvrtině patnáctého století. Gazův překlad, který byl součástí souboru překladů Aristotelových biologických spisů s názvem *De animalibus* (zahrnující také *Historia animalium* a *De*

generatione animalium) a byl vydán tiskem poprvé v roce 1576, nahradil starší, středověký překlad Michaela Scota, který vycházel z arabských překladů, jakož i v rukopisech kolující překlady jiného byzantského myslitele Geórgia z Trapezuntu.² Avšak až Pomponazziho boloňské přednášky jsou prvním renesančním komentářem k tomuto dílu a zahájily sérii výkladů, jež v šestnáctém století získávaly na stále větší oblibě.³

Dříve než se obrátíme k těmto Pomponazziho přednáškám a speciálně se budeme zabývat jednou z nich, přiblížme vývoj přístupu k tomuto Aristotelovu

1 Srv. řeckou edici a anglický překlad Aristotelova textu, Aristotle 1937.

2 Ke Gazovi, genezi překladů a vztahu k jeho rivalovi Trapezuntiovi srv. Martin 2018, s. 372–400.

3 Srv. Perfetti 2000, s. 33ff.

textu v renesanci. Lze rozlišit⁴ několik fází zájmu o *De partibus animalium* v šestnáctém století. Po vytvoření autoritativního překladu Theódorem Gazou zahajuje Pomponazzi tradici výkladu, který spojuje scholastický způsob komentování s humanistickou filologickou metodologií. Obdobně k textu přistupují také Niccolo Leonico Tomeo a Agostino Nifo. V polovině šestnáctého století již byly základy exegese tohoto Aristotelova textu a obecně aristotelské zoologie položeny, což je zjevné i z toho, že další komentátoři již odkazují především na své renesanční předchůdce, stojící tak na počátku (oproti středověku) nové výkladové linie. Od poloviny šestnáctého století lze pak u komentátorů nalézt dva základní směry práce s Aristotelovým textem. Částí interpretů, kterou reprezentují Simone Porzio, Francesco Vimercato a Julius Caesar Scaliger, jsou Aristotelovy texty považovány za klíčový zdroj metody vědění o živočiších i nauky o nich. U druhé skupiny, jak ukazují texty Daniela Furlana, Cesara Cremoniniho nebo Cristophora Guarinoniho,⁵ se do popředí dostávají otázky metodologické a epistemologické s tím, že vlastní faktografická stránka Aristotelovy zoologie je spíše ponechávána stranou.

Vraťme se však nyní k počátkům renesanční exegeze Aristotelova textu, které reprezentují Pomponazziho přednášky. Pomponazzi se spisem *O částech živočichů* zabýval již dříve, jak ukazují

i citace z něj v jeho nejznámějším díle, v *Pojednání o nesmrtelnosti duše*.⁶ A právě téma nesmrtelnosti duše se objevuje i v těchto Pomponazziho pozdních přednáškách. Připomeňme, že způsob, jakým Pomponazzi traktoval nesmrtelnost duše ve svém *Pojednání* z roku 1516, vyvolal bezprostředně po jeho vydání velké kontroverze⁷ a stal se předmětem ostré kritiky z mnoha stran.⁸ Pomponazzi zde totiž hledá výklad nesmrtelnosti lidské duše, který by byl jednak v souladu s Aristotelovými texty a jednak by byl veden ryze z filosofických pozic. Systematicky analyzuje jednotlivé způsoby, jak lze téma nesmrtelnosti duše řešit, a identifikuje je s pozicemi několika autorů. Zmiňuje a odmítá přístup, který považuje za platónský, důkladně analyzuje a kritizuje averroismus, zevrubně rozebírá také pozici Tomáše Akvinského, kterou považuje za správnou, avšak nikoli filosofickou. Ve výsledku je pak přesvědčen o tom, že Aristotelovu myšlení (jakož i ryze filosofickému způsobu řešení) nejlépe odpovídá interpretace pocházející od Alexandra z Afrodisiady, podle níž je (zjednodušeně řečeno) lidská duše smrtelná. Nesmrtelnost lidské duše pak Pomponazzi uchopuje jako pravdu víry, která je filosofickými prostředky nedokazatelná.

Pomponazziho přednášky ke spisu *O částech živočichů* (započaté v roce 1521) tak mimo jiné dokumentují, jakým způsobem Pomponazzi problematiku

4 Vycházím z výkladu Steffana Perfettiho, Perfetti 2000.

5 Guarinoni je v našem prostředí znám jako lékař císaře Rudolfa II., srv. Divišová 2014.

6 Český překlad Pomponazzi 2012.

7 Srv. Nejeschleba 2012.

8 Srv. reakci Gaspara Contariniho, Contarini 2014, srv. také např. Cappiello 2014.

promýšlel poté, co se mu podařilo přestát vlny kritiky, včetně obvinění z hereze. Výklad zároveň spadá do období sklonku Pomponazziho života. Přednášky musel Pomponazzi ze zdravotních důvodů přerušit v roce 1524 a do výuky se už nevrátil. Zemřel roku následujícího, 18. května 1525. Výklad *De partibus animalium* tak zůstal nedokončen, dochované přednášky se týkají pouze první a druhé knihy Aristotelova spisu.

Cílem našeho příspěvku není analyzovat zoologickou problematiku v Pomponazziho výkladu⁹ ani celek Pomponazziho *Expositio super primo et secundo De partibus animalium*.¹⁰ Zaměříme se pouze na jednu dílčí přednášku, jejíž překlad zde budeme následně prezentovat. Předtím však alespoň stručně shrneme hlavní rysy Pomponazziho komentáře.¹¹ Jako červená nit se přednáškami linou metodologické otázky. Nejprve je to problém vymezení *scientia* jako „vědění“ (epistémé), respektive „poznání věcí“ na straně jedné a *peritia* (jako ekvivalent *paideia*) jako „poznání způsobu pojednání“ na straně druhé. S tázáním po adekvátní metodě souvisí rozdíl mezi apriorní, logickou argumentací a argumentací aposteriorní, opírající se o zkušenost. Obojí Pomponazzi ve svém výkladu využívá a zaměřuje se na otázku, jak lze v zoologii aplikovat principy přírodní filosofie, která by se měla opírat o smyslová data, neboť je věděním o smyslových věcech, a do

jaké míry se tak vskutku děje u Aristotela. Analýza vede Pomponazziho k do určité míry skeptickému postoji vůči Aristotelově autoritě. Přednášky tak mají aporetický charakter: Aristotelés, který je na jedné straně klíčovou a nezpochybnitelnou autoritou, se jeví na druhé straně jednak jako nekompatibilní s empirickou evidencí a jednak jako vnitřně nekonsistentní.

Tyto rysy se objevují i v přednášce, kterou nyní představíme, tedy v osmé přednášce k první knize *De partibus animalium*. Jejím předmětem je vymezení kompetencí přírodní filosofie a právě při této příležitosti se renesanční aristotelik vrací k tématu nesmrtnosti duše. Výslovně již po úvodním predestření tématu praví, že se problematika dotýká otázky, která je nesmírně obtížná, a zároveň pro nás zcela klíčová: otázky po smrtelnosti duše. Přednáška tak mimo jiné dokresluje způsob, jakým se Pomponazzi nesmrtnosti duše věnoval a jak se jeho úvahy vyvíjely.

Přednášku je možné rozdělit do dvou částí. V první se Pomponazzi zabývá otázkou, zda problematika duše spadá do oblasti přírodní filosofie, a poměrně ostře kritizuje Aristotelův přístup. Za chybné považuje jak závěry, tak vlastní Aristotelovu argumentaci, podle níž, alespoň v Pomponazziho výkladu, Aristotelés nepovažuje intelektivní duši za předmět přírodní filosofie. Obojí, tedy Aristotelovy závěry i argumentaci, Pomponazzi kritizuje na dvou rovinách. Jednak s odkazem na texty, v jejichž světle se Aristotelés ukazuje jako nekonsistentní a nekoherentní myslitel, jednak prostřednictvím vlastní argumentace

9 Pomponazzi se často pohybuje na hranicích mezi zoologií a medicínou, srv. Perfetti 2000, s. 59.

10 Kritické vydání Pomponazzi 2004.

11 Perfetti 2000, s. 33–63.

(rozumových důvodů), která – dodejme – je vedena z pozice aristotelské filosofie. Jejím východiskem je totiž chápání duše jako uskutečnění těla a jako principu pohybu.

Pomponazziho kritika Aristotelovy argumentace i závěrů spisu *O částech živočichů* napadá jejich nesoudržnost. Zohlední-li se totiž ostatní Aristotelova díla, především *Fyzika* a *O duši*, mnohá vyjádření o předmětu přírodní filosofie se vyjeví jako protiřečící si. Ve spise *O částech živočichů* totiž Aristotelés nepovažuje intelektivní duši za předmět přírodní filosofie. Důvodem je názor, že přírodní filosofie se zabývá formami, které jsou principem pohybu, avšak intelektivní duše principem žádného pohybu není. Mimo to, pokud by se přírodní filosofie zabývala intelektem, k čemu by byly ostatní vědy? Ty by byly zbytečné. Řečeno moderními slovy, zkoumání všech jsoucen by bylo redukovatelné na způsob, jakým o nich pojednává přírodní filosofie. Pomponazzi však tento anti-redukcionistický přístup považuje za neadekvátní. Poukazuje na pasáže z Aristotelovy *Fyziky* i spisu *O duši* a na výkladovou tradici, především na Averroa, podle které je intelektivní duše předmětem přírodní filosofie.

Z uvedené pasáže lze vyčíst trojí. Zaprvé, Pomponazzi se snaží být konsistentní ve svém postoji. Na mnoha místech, především však v díle *De incantationibus*, totiž odmítá jakýkoli jiný výklad přírodních jevů než přírodně-filosofický, tj. kritizuje vysvětlení metafyzické, okultní nebo rétorické.¹² Filosofii

je třeba budovat na principech přírodní filosofie, jejímž předmětem je smyslově vnímatelné těleso. Co nesplňuje tuto podmínku, do filosofie nepatří. Z druhé je vhodné upozornit na pozitivní hodnocení averroistické interpretace Aristotela v tomto bodě, což ukazuje na mnohohrstevnatost Pomponazziho přístupu, který není možné jednoznačně charakterizovat jako antiaverroismus, jak by se zdálo z izolované četby kritiky Averroa v *Pojednání o nesmrtelnosti duše*. Konečně pak v poukazu na nekonsistentnost Aristotelových textů se objevuje moment, který později na sklonku šestnáctého století vede k rozsáhlé kritice aristotelismu, jež vychází z důkladné analýzy Aristotelovi připisovaných textů. I u Pomponazziho, tedy v tomto pozdním období, tak můžeme nalézt jistý druh distance od autority Filozofa, jehož chtěl bez váhání následovat (alespoň to tak prohlašoval) v předchozí době.¹³ To, že Pomponazzi poukáže na určité rozpory, jej však ještě nevede k opuštění aristotelské filosofie jako takové, jako později například Francesca Patriziho v *Discussiones peripateticae*.¹⁴ Pomponazzi se vyznává z toho, že si dříve myslel, že všechno ví, nyní je však zmatený a „neví, co říct“. Nabízí jedno vysvětlení toho, že se Filozof zdá tak nekonsistentní. Odkazuje na Strabonovu historku, že Aristotelovy texty ohlodaly krysy, takže kvůli jejich poškození si jednotliví interpreti mohou vykládat jednu věc různým způsobem.

12 Pomponazzi 1567. Srv. např. Kessler 1993.

13 Srv. např. Nejeschleba 2014.

14 Srv. např. Kristeller 2007, 117.

Tím se dostáváme k druhé části textu, která má osobnější ráz a obsahuje Pomponazziho vyznání. A právě zde se dostává ke slovu téma nesmrtnosti lidské duše, které souvisí s otázkou, zda je intelektivní duše předmětem přírodní filosofie, nebo metafyziky. Je-li totiž intelekt předmětem přírodní filosofie, která se zabývá materiálními jsoucny, jež podléhají vzniku a zániku, jak se domnívá Pomponazzi (oproti pasážím z Aristotela *De partibus animalium*), úzce se to dotýká povahy lidského intelektu, který tedy je také smrtelný. Znovu se zde objevuje argumentace, kterou Pomponazzi rozvíjel v *Pojednání o nesmrtnosti duše*: z vázanosti intelektu na předmětech, které mu zprostředkovávají smysly a představivost, vyplývá jeho smrtelnost. Opět lze upozornit na to, že se na tomto místě Pomponazzi při hledání východisek z interpretačních obtíží při četbě Aristotelových textů obrací k dílčímu averroistickému řešení, jehož monopsychismus ve svém *Pojednání o nesmrtnosti duše* odmítal: když Aristotelés hovoří o lidském intelektu, tak tím podle Pomponazziho nemyslí intelekt v pravém slova smyslu. Hovoří totiž metaforicky, pro prostý lid. Ve skutečnosti je lidský intelekt bližší smyslům, v čemž zaznává Averroovo chápání lidské intelektivní duše jako tělesné „imaginativní síly“ (*vis imaginativa*).¹⁵

Pomponazzi zároveň přispěchává s ujištěním, že nauka o smrtelnosti intelektu je heretická a že pro nesmrtnost intelektu by podstoupil i smrt. Zároveň však dodává, že je dobré vědět, co

si o tom myslel Aristotelés, jakkoli znalost tohoto může být nepříjemná. Do výkladu se tak jistě promítá Pomponazziho zkušenost s diskusemi o jeho *Pojednání*, jejichž součástí bylo i obvinění z hereze, jakož i s uplatňováním papežské buly *Apostolici regiminis* z roku 1513, která nejenže odsoudila neortodoxní interpretace povahy lidské intelektivní duše, ale dokonce i zakázala o nich pojednávat v rámci univerzitní výuky.¹⁶

Osmá přednáška k Aristotelově první knize *De partibus animalium* tak ukazuje, že Pomponazzi se navzdory předchozí ostré kontroverzi nevzdal svobody filosofického výkladu a až v podstatě do své smrti držel striktní oddělení pravd víry od filosofického traktování. Zároveň je také svědectvím toho, že interpretace korpusu Aristotelových děl se v renesanci ukazovala stále problematictější s ohledem na soudržnost jednotlivých textů.

Výklad *De partibus animalium* se zachoval pouze v rukopisné podobě, která není Pomponazziho autografem, nýbrž záznamem z přednášek. Existují dvě verze: první od neznámého zapisovatele je spíše sumářem obsahujícím chyby a nepřesnosti, druhou pořídil Pomponazziho žák Gregorio Frediani.¹⁷ Tento Fredianiho přepis je považován za důvěryhodný: je psán „rychlou rukou“ a jedná se o „živý“ text, který pečlivě sleduje Pomponazziho argumentaci a zároveň i zaznamenává vtipy a odbočky, kterými přednášející svůj výklad doprovázel.

16 Srv. Sander 2014.

17 K tomu Nardi 1965, s. 81–83, srv. předmluvu S. Perfettiho ke kritickému vydání Pomponazzi 2004, s. LXXI.

15 Srv. např. Davidson 1992, s. 295.

Místy obsahuje i písařovy glosy, v případě naší přednášky zapisovatelovu poznámku, že se Pomponazzi rouhá, a své provinění považuje za malé.

Jakožto záznam přednášky je text poměrně specifický. Po jazykové stránce je sepsán jednoduchou latinou. Tedy stylisticky i co do slovní zásoby je text poměrně chudý, což odpovídá ústnímu projevu. Tu a tam text přechází z latiny do italštiny, a to ve své druhé části, která má osobnější charakter. Pomponazzi tím svůj výklad odlehčuje, používá italské fráze a idiomy, jako např. „pokrčil rameny“, „šel jsem s kůží na trh“, „přistříhli jim křídla“ (v překladu tyto původně italské pasáže vyznačujeme kurzívou).

Český překlad latinského textu přednášky, který zde představujeme, pořídil Pavel Tříška, revidoval jej a doplnil Tomáš Nejeschleba. Překlad byl pořízen z kritického vydání přednášek, jež vydal Stefano Perfetti.¹⁸ Z kritického vydání jsou převzaty také poznámky a reference, které byly upraveny, místy rozšířeny a doplněny.

— PIETRO POMPONAZZI: VÝKLAD ARISTOTELOVY PRVNÍ KNIHY O ČÁSTECH ŽIVOČICHŮ. PŘEDNÁŠKA OSMÁ.

V předchozí přednášce¹⁹ se Aristotelés zabýval tím, zda přírodnímu filosofovi náleží zkoumat všechny druhy duše. A Aristotelés odpověděl, že intelektivní

duši neboli mysl přírodní filosof zkoumat nemá. Aby to dokázal, opírá se Aristotelés, jak se zdá, o tři argumenty.

První argument byl tento: Kdyby přírodní filosof zkoumal rozumovou duši, zkoumal by inteligibilní věci, ale protože přírodní filosof zkoumá i smyslové věci, zkoumal by inteligibilní i smyslové. Ale všechno, co je, je buď smyslové, nebo inteligibilní, přírodní filosof by tedy zkoumal všechno a ostatní vědy by tak byly nadbytečné a stačila by jen přírodní filosofie.²⁰

Druhý argument byl tento: Přírodní filosof se nezabývá formou, která by nebyla principem nějakého pohybu. Ale vzhledem k tomu, že druhy pohybu jsou tři, totiž co do kvantity, co do kvality a pohyb z místa na místo, a intelektivní duše není principem žádného z těchto pohybů, tedy [přírodní filosof se nezabývá intelektivní duší].²¹

Třetí argument byl tento: Přírodní filosof se nemá zabývat věcmi oddělenými od materie. Avšak intelektivní duše je oddělená od materie.²² Vyšší premisa se dokazuje tak, že přírodní filosof se má zabývat jen tím, v čem je účinná příčina a účelová příčina. Ale věci oddělené od

20 Pomponazzi 2004, s. 37. Pomponazzi zde odkazuje na Aristotelés, *Met.* VI, kde se nachází rozlišování mezi vědami teoretickými a praktickými, a užší rozdělení teoretických věd. Srv. Ephesius 1904, 1, 7, s. 2–5. Srv. latinský překlad, který pořídil Dominicus Monthesaurus, Ephesius 1559, s. 20.

21 Pomponazzi 2004, s. 38. Odkazuje na Aristotelés, *Phys.* II, 1, 192b13–14.

22 Aristotelés, *De an.* III, 5, 430a23–24. Argumentace v Pomponazziho sedmé přednášce referuje k Aristotelés, *Met.* II, 3, 995a14–16, kde se odlišuje předmět matematiky, metafyziky a přírodní filosofie podle míry abstrakce.

18 Pomponazzi 2004, s. 41–49.

19 Pomponazzi 2004, s. 36–40. Přednáška sedmá k první knize *De partibus animalium*. Jejím tématem je představení otázky, zda je duše předmětem přírodní filosofie.

materie nemají účinnou ani účelovou příčinu, protože jsou věčné.

A zdá se, že toto bylo Aristotelovo mínění v předchozí přednášce.

Mí pánové, tato věc je nesmírně důležitá. Na tom totiž záleží to nejdůležitější, není pro nás totiž nic lepšího než pochopit, jestli je naše duše smrtelná, nebo ne. Ale to je věc nesmírně obtížná.

Co se tedy týče této věci, mám dvě pochybnosti: první pochybnost je ohledně závěru, druhá pochybnost je ohledně Aristotelových argumentů. Nejprve tedy budu dokazovat, že Aristotelův závěr je chybný, poté že Aristotelovy argumenty jsou chybné.

Co se tedy týče první pochybnosti, zdá se, že závěr, totiž že přírodní filosof nezkoumá intelektivní duši, je chybný. Kniha *O duši* totiž pojednává o intelektivní duši a tato kniha je přírodně-filosofická a řadí se mezi knihy o přírodní filosofii. Proto nazval Avicenna knihu *O duši*, kterou napsal, šestou knihou přírodní filosofie.²³

Co kdybyste řekli, že z knih *O duši*, které napsal Aristotelés, jsou první dvě knihy přírodně filosofické, ale třetí ne? Pak odpovím, že se nezdá, že by to byla pravda, a že to není vhodně řečeno, protože Aristotelés nemá ve zvyku vytvářet takovou směs, totiž míchat přírodní filosofii s metafyzikou, neboť po knize *O duši* Aristotelés pojednává o mnoha věcech týkajících se duše například v knize *O vnímání a vnímatelném*,²⁴

*O životě a smrti*²⁵ atd. Proto atd. Všechny tři knihy jsou přírodně filosofické, ale ve třetí knize *O duši* se pojednává o intelektivní duši,²⁶ proto není pravda, že by se přírodní filosof nezabýval intelektivní duší.

Navíc Aristotelés ve druhé knize *Fyziky*²⁷ hledá, jakými formami se zabývá přírodně filosofické zkoumání a kde je jeho hranice. Říká, že přírodní filosof zkoumá všechno až k lidské duši, a Komentátor²⁸ říká: přírodně-filosofické zkoumání se zastavuje u posledního materiálního a prvního od materie odděleného. Ale to je intelektivní duše, jež je na rozhraní a uprostřed, proto o ní říká, že je stvořená na horizontu věčnosti.²⁹

Ale protože až dosud se argumentovalo jen autoritami, bude nyní ukázáno rozumovými důvody, že Aristotelův závěr je chybný.

První je tento: protože přírodnímu filosofovi náleží zkoumat vše, co se vztahuje k fyzické a smyslové materii, a intelektivní duše se vztahuje k fyzické materii, tedy atd. Vyšší premisa je známá z mnoha míst a je všemi připouštěna;

25 Zatímco v *De sensu et sensato* Aristotelés vskutku pojednává o duši v souvislosti se smyslovým vnímáním, v *De vita et morte* (v záznamu Pomponazziho přednášky je název v opačném sledu jako *De morte et vita*) o duši v podstatě nehovoří.

26 Aristotelés, *De an.* III, 4, 429a ff.

27 Aristotelés, *Phys.* II, 2, 194b9-15.

28 Komentátorem je v souladu s tradicí myšlen Averroes, k textu srv. Averroes 1562, comm. 26, f59r A-D.

29 Zde je odkaz veden na novoplatónskou, anonymní *Knihu o příčinách*, která byla ve středověku považována za aristotelskou, k odkazu srv. *Liber de causis* 1999, II, 22, s. 54–55.

23 Srv. Avicenna 1972, latinský podtitul Avicennova komentáře zní *Sextus de Naturalibus*.

24 Aristotelés, *De sensu* 436a ff.

nižší premisa je pak zřejmá z definice duše. Duše je totiž „uskutečněním fyzického, organického těla, které má v možnosti život“.³⁰ Z toho vidíte, že v definici stojí fyzické, a proto přírodnímu filosofovi náleží pojednávat o intelektivní duši.

Totéž je patrné z jiné definice duše, která zní „duše je principem (činnosti) vegetativní, smyslové, intelektivní a pohybu z místa na místo“.³¹ Zdá se tedy, že duše je principem nějakého pohybu.

Navíc přírodní filosof má zkoumat vše, co se pohybuje a je pohybováno. Intelektivní duše se pohybuje a je pohybována, tedy je předmětem přírodní filosofie. Vyšší premisa je patrná z druhé knihy *Fyziky*, kde se říká: cokoliv co se pohybuje a je pohybováno, podléhá přírodně-filosofickému zkoumání.³² Nižší premisa je zjevná. Zdá se totiž, že intelektivní duše se neustále proměňuje. Začínáme totiž chápat, začínáme chtít a neustále přecházíme od nevědění do vědění. Tu se nám zdá, že něco víme, tu že ne, někdy zastáváme jeden názor, jindy jiný. Proto se zdá, že náš intelekt se neustále proměňuje, pročez se zdá, že se pohybuje a je pohybován.

Navíc, kdekoli lze nalézt účinnou příčinu a účelovou příčinu a kdekoli je vskutku něco nového, tam musí být přírodně-filosofické zkoumání. V intelektivní duši lze nalézt účinnou příčinu, účelovou příčinu i něco nového.

To potvrzuje Aristotelés, když říká, že činný intelekt to, co je chápáno v možnosti, převádí do chápaného v uskutečnění.³³ V duši jsou nové (věci), protože někdy zapomínáme, jindy si znovu vzpomínáme.

Proto se zdá, že Aristotelův závěr je nepravdivý. Tolik o první pochybnosti.

Co se týče druhé pochybnosti, zdá se, že Aristotelovy argumenty jsou chybné. Nejprve se podívejme na první argument, ve kterém říká, že kdyby přírodní filosof zkoumal intelektivní duši, pak by další vědy byly nadbytečné a stačila by jen přírodní filosofie. Kdyby tento argument nebyl Aristotelův, jistě by byl hoden výsměchu, protože obsahuje více chyb. Nejprve proto, že Aristotelův argument je založen na názoru, že kdyby přírodní filosof zkoumal intelektivní duši, a musel by tak zkoumat předmět, který je inteligibilní, musel by zkoumat vše inteligibilní. To je zcela chybný názor. Protože i když bude zkoumat inteligibilní, nemusí ještě proto zkoumat veškeré inteligibilní a všemi možnými způsoby, protože zkoumám-li tebe, nemusím tě zkoumat všemi způsoby. Ale i když připustíme, že by musel zkoumat všechno inteligibilní, zdá se, že i tak by byl Aristotelův argument chybný. Ptám se totiž Aristotela, zda je intelektivní duše někým zkoumána; Aristotelés jistě

30 Aristotelés, *De an.* II, 1, 412a28. Na tuto klíčovou citaci z Aristotelova spisu *O duši* odkazuje Pomponazzi mnohokrát ve svém *Pojednání o nesmrtnosti duše*.

31 Aristotelés, *De an.* II, 2, 413b11-13.

32 Aristotelés, *Phys.* II, 7, 198a27-28.

33 Aristotelés, *De an.* III, 5. Pojetí činného intelektu, které se vztahuje k citovanému textu, patří k nejproblematictějším a nejdiskutovanějším problémům exegze Aristotelových textů nejen ve středověku, ale i v renesanci, kdy averroistický monopsychismus (jednota činného intelektu) byl odmítán řadou autorů, včetně Pomponazziho.

musí připustit, že intelektivní duše je někým zkoumána. A protože popírá, že je zkoumána přírodním filosofem, bude třeba říct, že je zkoumána metafyzikem. Dále postupuji takto: intelektivní duše je zkoumána metafyzikem, tedy přírodní filosofie je nadbytečná. Dokazuji to následovně. Metafyzika zkoumá všechno inteligibilní, tedy zkoumá intelektivní duši. A jestliže tento argument neplatí proti Aristotelovi, pak také Aristotelův argument neplatí. A jestliže platí Aristotelův argument, pak i můj argument platí proti Aristotelovi. Což jsem chtěl dokázat.

Dále protože říká: „Když zkoumá smysly, zkoumá smyslové, když zkoumá intelekt, zkoumá inteligibilní.“³⁴ Z toho dovozuje, že pokud přírodní filosof zkoumá intelektivní duši, ostatní vědy o inteligibilním jsou nadbytečné, ale přesto nedovozuje, že jiné vědy o smyslovém jsou nadbytečné, protože matematika je o smyslovém a medicína je o smyslovém, a ty nadbytečné nejsou. Proč tedy Aristotelés nedovodil, že když přírodní filosof zkoumá smyslové, ostatní vědy o smyslovém jsou nadbytečné, jako to udělal s vědami o inteligibilním? Zdá se tedy, že první Aristotelův argument není zdůvodněný a že je velmi daleko od pravdy.

Zdá se, že i druhý Aristotelův argument je chybný. Argument byl takovýto: přírodní filosof se nezabývá formou, která není principem nějakého pohybu. Avšak intelektivní duše není příčinou žádného pohybu, protože není principem pohybu co do kvantity, ani co do

kvality, ani pohybu z místa na místo. Proto se přírodní filosof nezabývá intelektivní duší. Pohyb v kvantitě je pohyb zvětšování, pohyb v kvalitě náleží smyslové duši, pohyb z místa na místo náleží duši, nakolik je pohybována vzhledem k místu.

Problém je však následující. Když Aristotelés řekl, že smyslové duši náleží pohyb v kvalitě a že smyslová duše je principem změny, buď se tím rozumí změna k horšímu, nebo změna k lepšímu. Říká-li, že smyslová duše je příčinou změny k horšímu, není to pravda, protože smysly jako smysly neohřívají ani neochlazují. Z toho plyne, že smyslová duše je principem změny k lepšímu. A dále: intelektivní duše je principem změny k lepšímu. Aristotelés totiž ve třetí knize *O duši* řekl, že intelekt podstupuje zdokonalování tak jako smysly.³⁵ Intelekt tedy podstupuje zdokonalování stejně jako smysly, a jelikož smysly podléhají přírodně-filosofickému zkoumání, i intelekt musí podléhat přírodně-filosofickému zkoumání. Dále ve třetí knize *O duši* Aristotelés určuje princip pohybu z místa na místo a říká, že intelekt a vůle jsou principem pohybu z místa na místo.³⁶ Jak tedy mohl Aristotelés v této knize říkat opak?

Zdá se, že třetí Aristotelův argument neméně pokulhává. Argument byl takovýto: přírodní filosof nemá zkoumat věci oddělené od materie; intelektivní duše je oddělená od materie; tedy atd. Já říkám, že Aristotelés říká pravdu v tom, že přírodní filosof nebádá o věcech zcela

34 Aristotelés, *De part. an.* I, 1, 641b1-4.

35 Aristotelés, *De an.* III, 2, 429b29-430a2.

36 Aristotelés, *De an.* III, 10, *passim*.

oddělených od materie. Avšak intelektivní duše není zcela oddělena od materie, protože nemůže být oddělena od těla. Neboť kdyby byla oddělena od materie, existovaly by činnosti bez těla. Aristotelés však říká opak, protože po smrti člověk nezůstává. Bez představy totiž člověk nemá intelektivní poznání.³⁷ Proto se zdá, že tento argument je chybný.

A tak bylo dokázáno, že všechny tři Aristotelovy argumenty jsou chybné.

Ale v této oblasti bych chtěl být žákem a mít někoho, kdo by mě učil. Když jsem byl mladý, mluvil jsem nerozvážně a zdálo se mi, že všechno vím. Ale teď, když jsem starý, nevím, co říct, a děje se mi to, co svatému Petrovi, který řekl Kristu s velikou smělostí: „Nezapřu tě, i kdybych s tebou měl zemřít.“³⁸ A později, když jej zapřel třikrát a Kristus mu řekl: „Petře, věříš ve mě?“, *pokrčil rameny*, protože si pamatoval, že jej zapřel.³⁹ Tak se děje i mně: když jsem byl mladý, ach, ach, byl jsem tak učený; nyní, *protože jsem šel s kůží na trh a teď ležím poražen na zádech*, nevím, co říct. Věřím, že argumenty, které jsem přednesl

proti Aristotelovi, pokud jste pečlivě poslouchali, vás přesvědčí.

O této knize *O částech* píše Avicenna, Albert a Komentátor. Ale Avicenna o první knize nepíše, píše totiž jen o třech knihách. Komentátor zase napsal parafrázi⁴⁰ a sám tuto věc stvrzuje. Říká totiž, že přírodnímu filosofovi náleží zkoumat intelektivní duši, protože přírodnímu filosofovi náleží zkoumat počátek pohybu, a tím je duše, proto atd. Albert pak říká, že přírodnímu filosofovi nenáleží zkoumat inteligence, ale náleží mu zkoumat lidskou intelektivní duši, její esenci a dokonalost. Proto když Aristotelés říká, že přírodní filosof nezkoumá intelektivní duši, myslel tím, praví Albert, duši inteligencí, a ne lidskou.⁴¹ Z toho vidíte, že pokud zachováme toto, musíme beze vší pochybnosti říct, že [Aristotelův] text je chybný, protože se v něm toto neříká.

Ale ukážu vám, že výklad Komentátora a Alberta je nevhodný. Alberto, pán Carpi, používá řeckého vykladače řečené knihy *O částech*, který se jmenuje Michael Efezský.⁴² Nechal jsem si

37 Srv. Pomponazzi 2012, c. 4, s. 75. Jedná se o klíčový argument, v *Pojednání o nesmrtelnosti duše* namířený proti Averrovi. Východiskem je Aristotelova pasáž „myšlení je buď představivostí, anebo není bez představivosti“, Aristotelés, *De an.* I,1,403a8-10. Pomponazzi z ní vyvozuje vázanost intelektu na imaginaci, respektive na těle, neboť představivost čerpá ze smyslových vjemů. Po smrti těla pak intelekt nemůže vykonávat svou činnost. Podle Pomponazziho ze závislosti na těle co do činnosti vyplývá i závislost na těle co do bytí.

38 Mt 26,35.

39 J 21,17.

40 Srv. Averroes 1962, f121rD. Překlad Averroovy *Paraphrasis* byl vydán v roce 1521 (*Paraphraseos Averrois Cordubensis de partibus et de generatione animalium ex hebraico in latinum translata per Iacob Mantinum*, Roma, Marcellus Silber alias Franck 1521) a možná právě toto vydání podnítilo Pomponazziho, aby se Aristotelovým textem začal zabývat hlouběji. Srv. Perfetti 2000, s. 36.

41 Srv. Albertus Magnus 1916, 1:XI, tr. 1, c. 3, s. 774–775.

42 Michael z Efesu byl středověký (12. století), byzantský komentátor Aristotela. Jeho komentář k *De partibus animalium* byl do latiny přeložen až v polovině 16. století. Alberto III. Pio, kníže z Carpi (1475–1531), patřil mezi významné renesanční humanisty.

tento výklad poslat a vyslal jsem jistého člověka z Carpi, aby mi jej přinesl, a nechal jsem si dotyčnou část přeložit od těch, kteří umí řecky, a ti mi řekli, že tento řecký vykladač nijak nerozšiřuje ani nezmenšuje to, co říká Aristotelés podle přetlumočení Theodora Gazy. Vidíte tedy, v jakých jsme obtížích.

Co tedy říct? Říkám, že jsem zmatený a rád bych měl někoho, kdo by mě poučil. Aristotelés v druhé knize *Rétoriky* a Platón v *Ústavě* totiž říkají, že mladíci jsou ambiciózní a prohlašují, že všechno vědí, starci ale ne, *protože jim přistřihli křídla*.⁴³ A já jsem stařec.

Říká se, že existuje dvojí bytí intelektivní duše: spojené a oddělené; a že ono spojení intelektu činného s možným není přirozené. Všechno se mi to zdají hlouposti, protože jsem nikdy neviděl Aristotela mluvit o jiném světě a Aristotelés popírá, že by intelektivní duše měla počátek pohybu. Co tedy řekneme?

(Rouhá se, přísahá a říká, že je to jen nepatrné provinění.)⁴⁴

Strabo říká, že Aristotelovy knihy byly poškozeny, poněvadž je někdo položil na zem a ležely tam mnoho let, a tak když byly nalezeny, byly ohlodané.⁴⁵ A to je příčinou toho, že jeden říká to, jiný něco jiného, neboť každý vykládal po

svém, protože kvůli poškození nebylo možné jasně pochopit, co [Aristotelés] říká.

Já k této problematice řeknu dvě věci: jednu s jistotou, totiž že nechápu a že jsem zmatený. To druhé, co řeknu, i když to říkám nerad, je, že já věřím, jako jsem načrtl již dříve,⁴⁶ že Aristotelés nepovažoval intelektivní duši za nesmrtelnou, ale že ji považoval za smrtelnou, zplozenou a podléhající zkáze. Považoval ji za podobnou ostatním duším, protože Aristotelés v předchozí přednášce řekl, že intelekt neboli mysl není v žádných živočiších.⁴⁷ Pročež věřím, že Aristotelovo mínění bylo, že duše je smrtelná (i Scotus byl tohoto názoru s ohledem na Aristotela).⁴⁸ Náš intelekt je totiž něco na způsob smyslu a slovo intelekt se používá pouze metaforicky. Náš intelekt není pravý intelekt,⁴⁹ nýbrž intelekt inteligencí je pravým intelektem. Jejich intelektivní poznání nemá začátek, ale je součástí jejich podstaty a nepodléhá, podle Aristotelova názoru, žádným proměnám. Poněvadž podle teologů jen v Bohu není proměna. Náš intelekt je podle Aristotela smrtelný a není pravým intelektem, ale intelektem je jen metaforicky, protože pravý intelekt není v žádných živočiších.

Ale pak řekneš: „Ach, ale proč pak Aristotelés ve třetí knize *O duši* řekl, že je duše pravým intelektem?“ Odpovím:

Pomponazzi se zřejmě seznámil s překladem *De partibus animalium* během svého pobytu ve Ferraře (1496–1499), kde působila skupina humanistických učenců sdružených právě kolem Alberta III. Srv. Perfetti 2000, s. 35.

43 Aristotelés, *Rhet.* II, 12–13, 1389b13–17; Platón, *Resp.* I, 329a2–9.

44 Přípis zapisovatele přednášky Gregoria Fredianiho.

45 Srv. Strabo 1960, XIII, 1, s. 54.

46 Tj. v *Pojednání o nesmrtelnosti duše*.

47 Aristotelés, *De part. an.* I, 1, 641b8.

48 Pomponazzi odkazuje na Jana Dunse Scota i v *Pojednání o nesmrtelnosti duše*. Scotus totiž považoval nesmrtelnost za téma, které není možné vyřešit ryze filosofickými prostředky.

49 Srv. Pomponazzi 2012, c. 9.

protože ne všechno se má vyjevovat prostým lidem.⁵⁰ Proto.

Říkám tedy, že tvrdit, že každý intelekt je smrtelný, je hereze. A jsem připraven pro obhajobu nesmrtnosti intelektu podstoupit smrt. Ale říkat to, co si myslí Aristotelés, není špatné. Podle Aristotela naše duše totiž není doopravdy intelektem, protože sám říká, že mysl a intelekt nejsou v žádných živočiších. Proto zastáváme-li tuto pozici, je řešení snadné.

Ale jsou dva argumenty, na které je třeba odpovědět. První byl: kdyby přírodní filosof zkoumal intelektivní duši, bádala by o inteligibilním, a tak by další vědy byly nadbytečné.

K tomuto argumentu [Aristotelés] jinde řekl, že kdyby přírodní filosof zkoumal intelektivní duši, zkoumal by inteligibilní, a tak by byla nadbytečná metafyzika, a ne všechny vědy. Tímto způsobem [Aristotela] vykládá Michael Efezský.⁵¹ Ale náš text říká: „a tak by všechny vědy [byly nadbytečné]“⁵² a stejně mluví Albert a stejné znění je i ve starém textu.⁵³

Jiná odpověď je: a tak by všechny [ostatní] vědy byly nadbytečné, protože ve skutečnosti se ve starověku matematické neříkalo věda, ale úvod do vědění, jak říká Platón v šesté knize *Ústavy*.⁵⁴ Ale

přírodní filosofie, metafyzika a nějaké další disciplíny s nimi dohromady jsou vědy.

Jiná odpověď je, že Aristotelés zde nevytváří definice, ale hledá argumenty.

Další argument, který zbývá vyřešit, je tento: ve věcech oddělených od materie se nemluví o účelové a účinné příčině,⁵⁵ avšak ve vědě musíme pátrat po účinné příčině atd.

Ale nezdá se, že by toto byla pravda, protože se zdá, že účinná a účelová příčina jsou předmětem metafyziky. Ve dvanácté knize *Metafyziky* Aristotelés říká, že Bůh hýbe pouze jako předmět lásky a touhy.⁵⁶ Jak se tedy může říkat, že věci oddělené od materie nemají účelovou a účinnou příčinu? V první knize *Fyziky* [Aristotelés] totiž říká, že metafyzika zkoumá tři příčiny, přírodní filosofie čtyři a matematika jednu; proto atd.⁵⁷

Navíc je třeba, abyste věděli, že Michael Efezský věcmi oddělenými od materie myslel matematické objekty.⁵⁸ Přírodní filosof tedy nemá zkoumat matematické objekty, protože matematické objekty nemají účelovou a účinnou příčinu, jak se říká v druhé knize *Fyziky*.⁵⁹ Ale pokud je to tak, jak říká Michael Efezský, není zde žádný argument. Ale je těžké to posoudit, protože podle toho, co vykládá Theodor, není výklad Michaelův správný, poněvadž Aristotelés říká „k tomu věc oddělenou od materie“,⁶⁰ kde „k tomu“ znamená mimo

50 Srv. Pomponazzi 1567, XII, s. 242–243.

51 Srv. Ephesius 1904, 7, s. 4–5.

52 „Náš text“ je překlad *De partibus animalium* od Theodora Gazy, oproti starému překladu („starý text“) Michaela Scota, který použil Albert Veliký.

53 Aristotelés, *De part. an.* I, 1, 641a35–36. Cf. Albertus Magnus 1916, XI, tr. 1, c. 3, 774, s. 23–24.

54 Platón, *Resp.* VII, 522a–527d.

55 Aristotelés, *De part. an.* I, 1, 641b13.

56 Aristotelés, *Met.* XII, 7, 1072b3.

57 Averroes 1562, comm. 1, f. 6rB–C.

58 Ephesius 1904, 7, s. 17–19.

59 Aristotelés, *Phys.* II, 2.

60 Aristotle, *De part. an.* I, 1, 641b10.

argument. Tedy je-li to jiný argument, mluví se o stejném problému. Také se nezdá, že by to bylo v souladu [s ostatními Aristotelovými spisy], kdyby to říkal jen o matematice. Budeme-li se tedy držet textu Theodorova, co řekneme? Říkám, že v božských věcech není účinná ani účelová příčina, pouze význačně a v nepravém významu. Pravou účinnou a účelovou příčinu můžeme nalézt v přírodě. Toto by tedy dle mého soudu mělo být řečeno k této problematice.

Na svátek svaté Lucie 1521

ZKRATKY

Aristotelés

<i>De an.</i>	<i>De anima</i>
<i>De part. an.</i>	<i>De partibus animalium</i>
<i>De sensu</i>	<i>De sensu</i>
<i>Met.</i>	<i>Metaphysica</i>
<i>Phys.</i>	<i>Physica</i>
<i>Rhet.</i>	<i>Rhetorica</i>

Platón

<i>Resp.</i>	<i>Respublica</i>
--------------	-------------------

LITERATURA

- Albertus Magnus (1916). *De animalibus libri XXVI*. Ed. H. Stadler. Vol. 1. (Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters). Münster: Aschendorff.
- Aristotle (1937). *Parts of Animals. Movement of Animals. Progression of Animals*. Překl. A. L. Peck a E. S. Forster. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Averroes (1562). „Commentarium in Libro Physicorum“. In: *Aristotelis Opera cum Averrois Commentariis*. Vol. IV. Venetiis: Apud Iunctas.
- Averroes (1962). „Paraphrasis de Partibus Animalium“. In: *Aristotelis Opera cum Averrois Commentariis*. Vol. VI. Venetiis: Apud Iunctas; reprint Frankfurt am Main: Minerva.
- Avicenna (1972). *Liber De Anima seu Sextus de Naturalibus*. Partes I–III. Eds. S. van Riet. (Avicenna Latinus 1.1) Leuven: Peeters.
- Cappiello, A. (2014). „Veritas Rerum vs Mens Philosophorum? The Debate on the Immortality of the Soul in Italy after the Publication of the Bull Apostolici Regiminis (1513): Cajetan, Pomponazzi, Spina, Prierias, Javelli“. *Aither, Journal for the Study of Greek and Latin Philosophical Tradition* Int. Iss. (3), s. 54–75.
- Contarini, G. (2014). *O nesmrtelnosti duše I*. Eds. P. R. Blum a T. Nejeschleba. Překl. J. Janoušek a M. Žemla. Olomouc: Univerzita Palackého Olomouc.
- Davidson, H. A. (1992). *Alfarabi, Avicenna, and Averroes on Intellect Their Cosmologies, Theories of the Active Intellect, and Theories of Human Intellect*. New York: Oxford University Press.
- Divišová, B. (2014). „Osobní císařův lékař Christophoro Guarinoni (1534–1604), jeho kolegové a významní pacienti“. *Časopis lékařů českých* 153 (1), s. 31–35.
- Ephesius, M. (1559). *Scholia, id est, brevis sed erudita atque utilis interpretatio in IIII. Libros Aristotelis De partibus animalium*. Basileae: Per Petrum Pernam.

- Ephesius, M. (1904). *In Libros De partibus animalium, De animalium motione, De animalia incessu commentaria*. Ed. M. Hayduck. Berlin: Georg Reimer.
- Kessler, E. (1993). „Pietro Pomponazzi. Zur Einheit seines philosophischen Lebenswerkes“. In: T. Albertini (ed.), *Verum et Factum. Beiträge zur Geistesgeschichte und Philosophie der Renaissance zum 60. Geburtstag von Stephan Otto*. Frankfurt a. M.: Peter Lang Verlag, s. 397–419.
- Kristeller, P. O. (2007). *Osm filosofů italské renesance*. Překl. T. Nejeschleba. Praha: Vyšehrad.
- Martin, M. (2018). *Světlo z Byzance. Řecká studia v renesanční Itálii, 1360–1534*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Nardi, B. (1965). *Studi su Pietro Pomponazzi*. Firenze: F. Le Monnier.
- Nejeschleba, T. (2012). „Pietro Pomponazzi o nesmrtnosti lidské duše“. In: Pietro Pomponazzi: *Pojednání o nesmrtnosti duše / Tractatus de immortalitate animae*. Praha: OIKOYMENH, s. 7–57.
- Nejeschleba, T. (2014). „Principy filosofie Pietra Pomponazziho – Hledání ‚pravého‘ aristotelismu“. *Aither. Časopis pro studium řecké a latinské filosofické tradice* 7(11), s. 38–47.
- Perfetti, S. (2000). *Aristotle's Zoology and Its Renaissance Commentators (1521–1601)*. Leuven: Leuven University Press.
- Liber de causis / Kniha o příčinách* (1999). Překl. M. Pokorný. Praha: Petr Rezek.
- Pomponazzi, P. (2004). *Expositio super primo et secundo De partibus animalium*. Ed. S. Perfetti. Firenze: Leo S. Olschki editore.
- Pomponazzi, P. (1567). *Petri Pomponatii ... Opera: De naturalium effectuum admirandorum causis, seu, De incantationibus liber; Item De fato, libero arbitrio, praedestinatione, providentia Dei, libri V*. Basileae: Ex officina Henricpetrina (přetisk Darmstadt 1970).

Pomponazzi, P. (2012). *Pojednání o nesmrtelnosti duše / Tractatus de immortalitate animae*. Překl. M. Petříček. Praha: Oikoymenh.

Sander, Ch. (2014). „In Dubio pro Fide. The Fifth Lateran Council Decree Apostolici Regiminis (1513) and Its Impact on Early Jesuit Education and Pedagogy“. *EDUCAZIONE. Giornale di pedagogia critica* 3 (1), s. 39–62.

Strabo (1960). *The Geography of Strabo*. Eds. H. L. Jones a J. R. Sitlington Sterrett. London; Cambridge MA: Heinemann; Harvard University.